

O głównogach ze zbiorów Muzeum Geologii Złóż Wydziału Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej w Gliwicach

Iwona Machłajewska*, Ewa Krzeszowska*

I. Machłajewska E. Krzeszowska

Muzeum Geologii Złóż im. Czesława Poborskiego** na Wydziale Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej w Gliwicach gromadzi największe na Górnym Śląsku (ponad 25 tysięcy okazów) zbiory mineralogiczne, petrograficzne i paleontologiczne z całego świata. Znaczna

część tych zbiorów, w tym kolekcje z początków XIX wieku, została przekazana Politechnice Śląskiej przez górnośląskie placówki muzealne po II wojnie światowej (Czaporowska, 1986; Gabzdyl, 1996, 1998) bez żadnych katalogów czy ksiąg inwentarzowych. Wiele okazów pochodzi od indywidualnych ofiarodawców.

Od początku swojego istnienia (1961 r.) muzeum skupia się na opracowaniu i uporządkowaniu kolekcji oraz na udostępnieniu zbiorów zwiedzającym. Prace te zaowocowały licznymi ekspozycjami urządzanymi w muzeum oraz wystawianymi w innych placówkach (Łysogórski, 1992; Proberz, 1998, 2000). Zorganizowanie wszystkich wystaw poprzedzone było długotrwałymi pracami badawczymi, przynoszącymi niejednokrotnie wiele niespodzianek — w magazynach muzeum leżały kolekcje i eksponaty, których istnienia nikt nie podejrzewał. Dotychczas prezentowane wystawy obejmowały tylko część (ok. 25% okazów) posiadanych zbiorów, a pozostałe wciąż czekają na opracowanie.

Zbiory paleontologiczne Muzeum Geologii Złóż obejmują ponad 7 tysięcy okazów, wśród których znajdują się m.in.:

□ częściowo opracowane kolekcje fauny dewońskiej z okolic Bundenbach (Nadrenia-Palatynat) oraz fauny jurajskiej z okolic Solnhofen (Wyżyna Bawarska) (Łysogórski, 1992);

□ kolekcje, których nie opracowano naukowych: fauna trzeciorzędowa z Voslau koło Wiednia i Starych Gliwic na Górnym Śląsku, zbiór skamieniałości zgromadzony przez Ernsta Gallinka (?) — badacza fauny jurajskiej środkowej Polski, Maksa Grundeya (1856–1946) — dyrektora Górnośląskiego Muzeum Mineralogii i Geologii w Gliwicach, Eduarda Kleemanna (1825–1889) — kolekcjonera skał i skamieniałości; kolekcja plejstocentrycznych kości ssaków ze stanowiska w Pyskowicach (Górny Śląsk); kolekcja ryb (od dewonu po lias) z Sudetów i Alp;

□ eksponaty dokumentujące poziomy faunistyczny karbonu Górnośląskiego Zagłębia Węglowego;

□ okazy nieoznaczone, o których brak jest jakichkolwiek informacji.

Największą (obok małżów) grupę okazów paleontologicznych zgromadzonych w muzeum stanowią skamieniałości głównogów, reprezentujących różne jednostki taksonomiczne i stratygraficzne. Okazy pochodzą głównie ze stanowisk w Polsce, Niemczech, Francji, Austrii i Bośni.

Kolekcja głównogów w zbiorach Muzeum Geologii Złóż

Historia kolekcji. Głównogi znajdujące się w zbiorach Muzeum Geologii Złóż pochodzą przede wszystkim z przedwojennych górnośląskich placówek muzealnych, w których po II wojnie światowej często likwidowano działy geologiczne, będące wcześniej niemal nieodłącznym elementem każdego lokalnego muzeum. Okazy z tych instytucji trafiły do magazynów naszego muzeum, zostały zabezpieczone i dzięki temu ocalały. Są to często eksponaty będące częścią większych kolekcji paleontologicznych, a niektóre z nich pochodzą nawet z XIX wieku. Wśród nich znajdują się okazy ze zbiorów Maksa Grundeya i Ernsta Gallinka.

Stan zachowania wielu okazów jest doskonały, niestety część zbiorów została przekazana naszej placówce w złym stanie, bez metryczek lub z metryczkami zachowanymi fragmentarycznie (ryc. 1).

Opis kolekcji. Zbiór głównogów, liczący ponad tysiąc eksponatów, został podzielony na trzy grupy:

□ okazy, które mają pełne metryczki (nazwa gatunkowa, miejsce i data znalezienia, wiek, ewentualnie nazwisko kolekcjonera);

□ okazy z niepełną informacją (np. tylko miejsce znalezienia lub tylko gatunek);

□ okazy bez jakiegokolwiek informacji.

W każdej z tych grup znajdują się eksponaty o różnym stanie zachowania, od zachowanych niemal idealnie, poprzez okazy wymagające zabiegów preparacyjnych, po silnie zniszczone lub jedynie fragmenty skamieniałości. Na niektórych muszlach właściciel (bądź kolekcjoner) bardzo precyzyjnie, czerwoną farbą zaznaczył przebieg linii łobowej (ryc. 2A). Nasze prace koncentrują się na skamieniałościach należących do dwóch pierwszych grup.

Opracowanie grupy okazów mających pełne metryczki obejmuje ich uporządkowanie i rewizję, rozumianą jako sprawdzenie zgodności nazwy gatunkowej na metryczce z okazem. Grupa ta liczy ponad 300 egzemplarzy, w większości dobrze zachowanych. Pierwszym etapem prac jest sprawdzenie zgodności okazów z metryczkami. Na tym etapie czasami konieczna okazują się rewizja nazwy w związku ze zmianami nomenklatury paleontologicznej (Moore, 1964, 1957). Niezbędna była również weryfikacja większości lokalizacji, gdyż nazwy widniejące na metryczkach były nieaktualne (np. Kieslingswalde, obecnie Idzików koło Bystrzycy Kłodzkiej). W niektórych wypadkach pełna

*Instytut Geologii Stosowanej, Wydział Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej, ul. Akademicka 2, 44-100 Gliwice; Ewa.Krzeszowska@polsl.pl; imwm@tlen.pl

**Muzeum Geologii Złóż, Wydział Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej, ul. Akademicka 2, 44-100 Gliwice; www.polsl.pl/muzeum/index_2.htm

Ryc. 1. Metryczki okazów ze zbiorów Muzeum Geologii Złóż

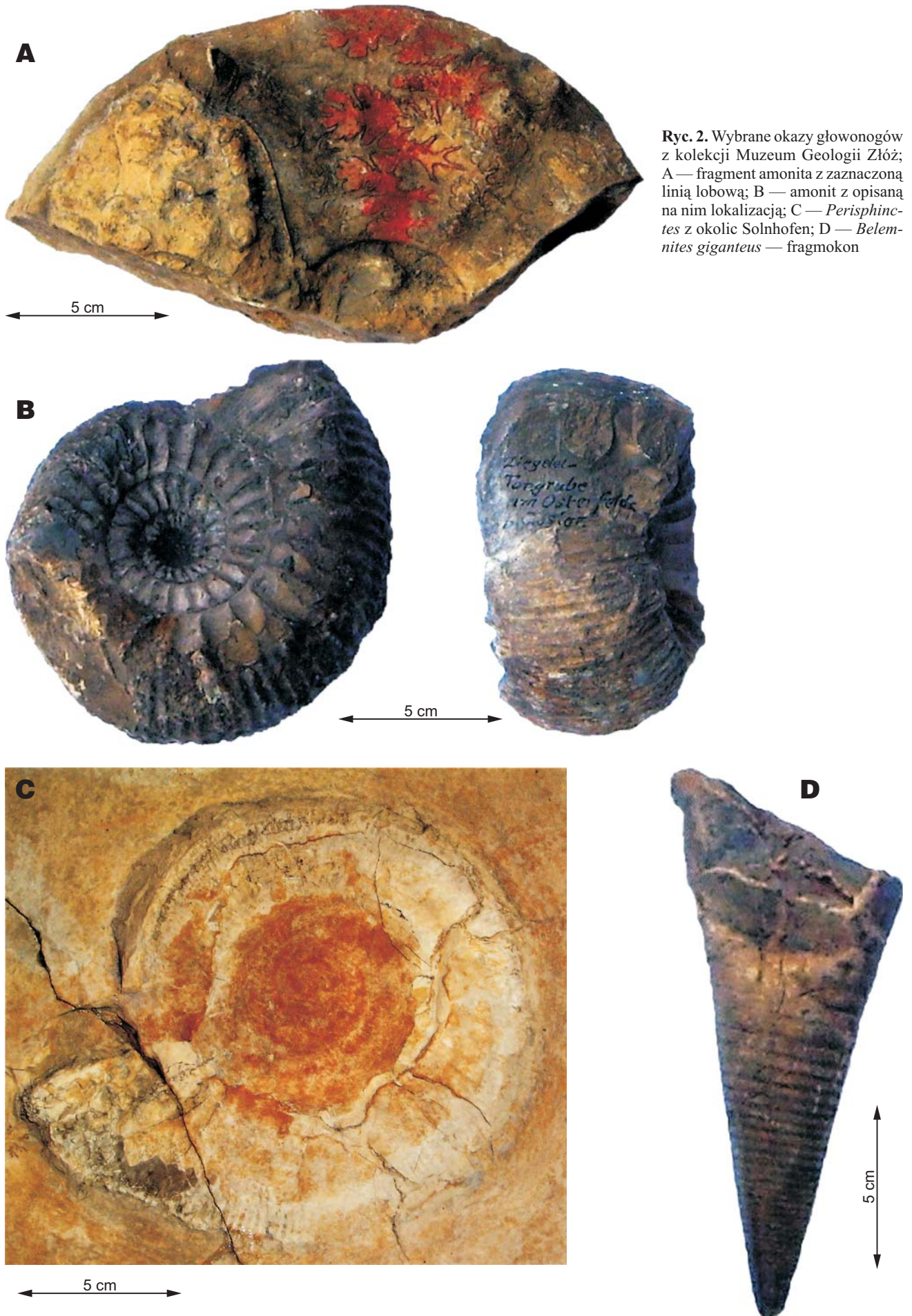
informacja na temat taksonomii, lokalizacji i wieku była umieszczona bezpośrednio na eksponacie (ryc. 2B).

W trakcie badań okazało się, że okazy pochodzą głównie z kilku charakterystycznych regionów Europy: Wyżyny Śląskiej, Niziny Śląskiej, Jury Krakowsko-Częstochowskiej, Średniogórza Niemieckiego (Lasu Teutoburskiego, Reńskich Gór Łupkowych, Schwarzwald, Jury Szwabskiej, Jury Frankońskiej, Lasu Turyńskiego, Harzu), Wyżyny Bawarskiej, Alp Bawarskich, Alp Salzburskich, Masywu Czeskiego, Gór Dynarskich i Apeninów.

W wyniku prowadzonych prac stwierdzono, że opisywana grupa obejmuje przedstawicieli 155 gatunków z 56 rodzajów, należących do 14 rzędów Cephalopoda. Reprezentują one podgromady: Nautiloidea, Endoceratoidea, Ammonoidea, Coleoidea (tab. 1). Podgromada Nautiloidea reprezentowana jest przez 4 rodzaje i 11 gatunków. Ilościowo dominują ortocerasy, zróżnicowane wiekowo (od syluru do permu) i geograficznie. Wszystkie zgromadzone w muzeum okazy z podgromady Endoceratoidea pochodzą z głązów narzutowych z okolic Zabrze (Górny Śląsk). Podgromada Ammonoidea, najliczniej reprezentowana w zbiorach muzeum, obejmuje 44 rodzaje i 121 gatunków. W obrębie tej podgromady największą jest amonitów właściwych. Wśród nich najliczniejsi są przedstawiciele rodzaju

Harpoceras, z których większość pochodzi z południowej części Jury Szwabskiej oraz Alp Szwajcarskich i okolic Jeziora Bodeńskiego (Boll, Wasseraufingen). Liczne są również okazy z rodzajów *Perisphinctes* i *Oppelia*, w większości wypadków zebrane przez Ernsta Gallinka na obszarze Jury Krakowsko-Częstochowskiej (m.in. w Zawodziu i Chrzanowie). Interesujący eksponat z rodzaju *Perisphinctes* pochodzi z łupków litograficznych okolic Solnhofen (ryc. 2C). Z Jury Krakowsko-Częstochowskiej pochodzą również nieco mniej liczne w kolekcji egzemplarze *Cardioceras* i *Parkinsonia* (również z kolekcji Maxa Grundeya). Przedstawiciele rodzaju *Ammonites* pochodzą przeważnie z utworów liasowych Jury Szwabskiej i Frankońskiej. Oprócz tego obecne są okazy z rodzajów: *Amaltheus*, *Aegoceras*, *Arietites*, *Aspidoceras*, *Cosmoceras*, *Haploceras*, *Macrocephalites*, *Schloenbachia*, *Stephanoceras*, *Sutneria* i inne, reprezentowane przez pojedyncze osobniki.

Znacznie mniej liczną grupą są ceratyty (7 rodzajów, 19 gatunków), wśród których występują rodzaje *Beneckeia* i *Ceratites* znalezione w większości wypadków w okolicach Hanoweru (Eilenstedt, Sehnde), *Ptychites*, *Monophylites* i *Sturia* z Gór Dynarskich w Bośni, *Cladiscites* z Hallstadt (okolice Salzburga) i *Joannites* z Bleiberg (okolice Klagenfurtu) w Austrii.

Ryc. 2. Wybrane okazy głowonogów z kolekcji Muzeum Geologii Złóż; A — fragment amonita z zaznaczoną linią łobową; B — amonit z opisaną na nim lokalizacją; C — *Perisphinctes* z okolic Solnhofen; D — *Belemnites giganteus* — fragnokon

Tab.1. Przynależność taksonomiczna i lokalizacja miejsc pochodzenia głowonogów

Podgromada	Rząd	Liczba rodzajów	Liczba gatunków	Liczba okazów	Lokalizacja
Nautiloidea	Nautilida	1	3	3	Jura Frankońska
	Orthocerida	1	6	18	Masyw Czeski, Średniogórze Niemieckie, Wyżyna Śląska
	Tarphycerida	1	1	2	Nizina Śląska
	Oncocerida	1	1	2	Masyw Czeski
Endoceratoidea	Endoceratida	1	1	6	Wyżyna Śląska (głazy narzutowe)
Ammonoidea	Clymeniida	2	2	2	Góry Świętokrzyskie, Wyżyna Bawarska
	Goniatitida	3	9	13	Masyw Czeski, Średniogórze Niemieckie, Góry Dynarskie
	Ceratitida	7	19	33	Alpy Salzburskie, Góry Dynarskie, Średniogórze Niemieckie
	Phylloceratida	3	3	3	Wyżyna Bawarska, Apeniny
	Ancyloceratida	4	7	11	Średniogórze Niemieckie, Nizina Śląska
	Ammonitida	24	80	158	Średniogórze Niemieckie, Wyżyna Bawarska, Jura Krakowsko-Częstochowska
Coleoidea	Belemnitida	5	24	70	Średniogórze Niemieckie, Rugia, Jura Krakowsko-Częstochowska
	Sepioidea	1	1	2	Jura Szwabska
	Aulacocerida	1	1	1	Góry Dynarskie

Ankyloceratidy są reprezentowane przez rodzaje *Baculites*, *Hamites*, *Scaphites* i *Crioceras*, głównie z okolic Halle i Drezna oraz Dolnego Śląska. Klymenie i goniatyty są nieliczne i pochodzą z różnych miejsc (m.in. z Bośni, okolic Hanoweru i Gałęzic w Górach Świętokrzyskich).

Podgromada Coleoidea jest reprezentowana przede wszystkim przez belemnity należące do rodzajów *Actinocamax*, *Belemnitella*, *Belemnites* i *Belemnopsis*. Pochodzą z wyspy Rugia, okolic Hanoweru (Hildesheim i Bielefeld), Rasch (koło Norymbergi) i Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Szczególnie interesujące w tej grupie głowonogów są 40-cm długości okazy z gatunku *Belemnites giganteus* (ryc. 2D) z okolic Bielefeld.

Grupa licząca około 300 eksponatów z niepełną informacją na metryczkach stanowi większy problem. Informacja ta ogranicza się do lokalizacji stanowiska lub nazwy gatunkowej okazu. Skamieniałości ze znaną lokalizacją są często dobrze zachowane, co umożliwia ich oznaczenie. Dzięki temu staną się one pełnowartościowymi elementami kolekcji. Jeśli nie wiadomo, skąd pochodzi egzemplarz oznaczony gatunkowo, można podjąć próbę ustalenia lokalizacji na podstawie litologicznych cech osadu, zasięgu stratygraficznego czy badań porównawczych. Okazy oznaczone gatunkowo, nawet bez ustalenia lokalizacji, stanowią doskonały materiał dydaktyczny i wystawienniczy.

Pozostała, najliczniejsza część zbiorów to okazy bez jakiegokolwiek informacji, zachowane w bardzo różnym stanie. Wiele z nich stanowi fragmenty skamieniałości, których oznaczenie ogranicza się do ustalenia gromady lub podgromady. W obrębie tej grupy znajdują się również okazy idealnie zachowane.

Podsumowanie

Przeprowadzona przez autorki wstępna „inventaryzacja” kolekcji głowonogów pozwoliła na uporządkowa-

nie i rewizję okazów, identyfikację ich miejsc pochodzenia oraz statystyczne opracowanie posiadanych zbiorów. Umożliwiła też wskazanie dalszych kierunków prac — odtworzenie historii kolekcji oraz przeprowadzenie badań paleontologicznych wybranych eksponatów. Pełne opracowanie unikalnych kolekcji tematycznych pozwoli przywrócić zbiorom utraconą wartość oraz optymalnie je wykorzystać, zarówno w celach naukowych jak i dydaktycznych. Skamieniałości z tych kolekcji, poza ogromną wartością naukową, są jednocześnie efektownymi eksponatami muzealnymi.

Informacje o naszych zbiorach mogą również zainteresować placówki muzealne gromadzące podobne kolekcje paleontologiczne w kraju i za granicą.

Literatura

- CZAPOROWSKA H. 1986 — Rys historyczny muzeum geologicznego na Wydziale Górniczym Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Zesz. Nauk. PŚL. Gór., 140.
- GABZDYŁ W. 1996 — Zbiory geologiczne ks. Leopolda Szersznika. Prace Komisji Historyczno-Literackiej „Śląskie Miscellanea”, t. 9.
- GABZDYŁ W. 1998 — Systematyka, terminologia i opis minerałów i skał w *Catalogus fossilium in maiori armaris contentorum* Leopolda Szersznika z 1800 roku. Pr. Muz. Ziemi, 45.
- ŁYSOGÓRSKI K. 1992 — Informator wystawy „Unikalne skamieniałości z okolic Solnhofen i Bundenbach w zbiorach Muzeum Geologii Złóż im. Cz. Poborskiego”. Wydział Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- MOORE R. (ed.) 1957 — Treatise on Invertebrate Paleontology, Part L. Mollusca 4. Geological Society of America, Kansas.
- MOORE R. (ed.) 1964 — Treatise on Invertebrate Paleontology, Part K. Mollusca 3. Geological Society of America, Kansas.
- PROBIERZ K. 1998 — Wystawa w Muzeum Geologii Złóż im. Czesława Poborskiego. Z Życia Politechniki Śląskiej, 80, Gliwice.
- PROBIERZ K. 2000 — Wystawy minerałów, skał i skamieniałości w Muzeum Geologii Złóż im. Czesława Poborskiego. Kronika Wydziału Górnictwa i Geologii 1950–2000, Gliwice.

Praca wpłynęła do redakcji 6.6.2007 r.
Akceptowano do druku 3.10.2007 r.